

УДК 343.131

С. О. Касапоглу
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету Національного гірничого університету

ЩОДО СТАДІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Встановлення фактичних обставин, вибір норми права, прийняття рішення у справі традиційно розглядають як стадії реалізації норм матеріального, зокрема й кримінального, права. Чи є стадії характерними і для процесів реалізації норм кримінального процесуального права? Учасники кримінального провадження вживають заходів щодо вивчення обставин, в яких вони діють у межах провадження, можуть самостійно чи за допомогою адвоката вибрати норму права. А ось прийняття рішень у кримінальному провадженні є винятковою компетенцією суб'єктів, наділених владними повноваженнями. Окрім того, якщо в кримінальному провадженні застосовується одна (частіше за все) норма матеріального права до однієї фактичної ситуації, то норми кримінального процесуального права в одному провадженні можуть реалізовуватися різними його учасниками неодноразово. Після з'ясування фактичних обставин і вибору процесуальної норми учасник не вправі прийняти процесуальне рішення, хоча він може прийняти рішення «для себе» діяти в певний спосіб згідно із приписами норми права з огляду на можливі правові санкції. У зв'язку із цим існує теоретична проблема визначення стадій реалізації норм кримінального процесуального права.

Оцінка стану літератури. Серед доступної нам юридичної літератури не вдалося віднайти наукові роботи, в яких би висвітлювалася проблема визначення стадій реалізації норм кримінального процесуального права у формах використання прав, дотримання заборон і виконання обов'язків учасниками кримінального провадження, не наділеними владними повноваженнями.

Завдання дослідження в межах статті полягає в тому, щоби з'ясувати чи можуть теоретичні положення щодо стадій реалізації норм матеріального права бути використані для дослідження процесів реалізації норм кримінального процесуального права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті реалізації норми кримінального процесуального права мета участі в провадженні може бути реалізована більш чи менш повно. Для цього зацікавленому учаснику провадження почасті доводиться розраховувати не лише на власні сили, а й на допомогу учасника, наділеного владними повноваженнями. Процесуальна норма,

адресована учаснику, не наділеному владними повноваженнями, у певних випадках може бути реалізована лише завдяки участі уповноваженого учасника. Це має місце, наприклад, у разі використання стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, права на ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення. Зазначені особи звертаються із клопотанням про ознайомлення з матеріалами до компетентних осіб. Подальше використання права на ознайомлення залежить від слідчого, прокурора. Спочатку ця залежність проявляється в отриманні дозволу від слідчого, прокурора, а потім – у наданні безпосереднього доступу до матеріалів провадження.

Кримінальне процесуальне право містить також норми, які можуть бути реалізовані без участі слідчого, прокурора, суду. Так, наприклад, сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, зокрема й обов'язкової – ч. 2 ст. 243 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК). Діяльність із залучення експерта, регламентована цією нормою, закінчується отриманням висновку експертизи. Але сторона захисту отримує висновок для того, щоби представити його на розсуд учасників провадження, наділених владними повноваженнями, тобто реалізація норми права після отримання стороною захисту висновка експерта продовжується за участі уповноважених осіб.

Отже, визначити початкові, проміжні та кінцеві стадії реалізації норм кримінального процесуального права, що мають процедурний характер, неможливо. Бо закінчення реалізації однієї норми (частини норми) є початком реалізації іншої норми (частини тієї ж норми). Цей висновок узгоджується з положенням про те, що диспозиція норми кримінального процесуального права є гіпотезою для реалізації іншої норми права. Цей процес є безперервним і закінчується, зазвичай, лише із завершенням кримінального провадження.

Зроблені нами висновки щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права узгоджуються з висновками Н.Н. Слабоспіцької щодо реалізації норм трудового права. Автор пише про три стадії реалізації норм: стадія, яка має підготовчий характер, що охоплює визначення цілей і завдань правореалізації конкретним суб'єктом;

стадія визначення матеріальних і процесуальних засобів, за допомогою яких надалі буде реалізована конкретна норма права; стадія реального здійснення суб'єктом дій із реалізації норм права [4, с. 8]. Як бачимо, Н.Н. Слабоспіцька відійшла від традиційного викладу системи стадій реалізації норм права, останньою з яких є прийняття рішення. Очевидно, це пов'язане з тим, що трудове право є одночасно і матеріальною, і процесуальною галуззю права, а традиційний підхід до стадійності стадій реалізації норм існує лише в теорії матеріального права.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку про те, що визначити чітко стадії реалізації норм кримінального процесуального права практично неможливо, бо стадії реалізації одного правового припису (норми) перманентно змінюють стадії реалізації іншого припису (норми). Тут варто зауважити, що не завжди «ланцюжок реалізацій» процесуальних норм досягає свого логічного завершення.

Наявність норми кримінального процесуального права сама собою ще не свідчить про те, що вона може бути реалізована повною мірою. Такі ситуації в юридичній літературі дістали назву «тупикова реалізація норм права». «Тупиковою» правореалізація стає тоді, коли з яких-небудь причин (наприклад, через відсутність чіткого процесуального механізму реалізації або адекватних правових засобів, тобто дефектів права) проявляється неможливість здійснення реальних правореалізаційних дій [4, с. 8].

Прикладом «тупикової» реалізації норм права є реалізація потерпілим норми, викладеної в ст. 1177 Цивільного кодексу України: «Шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та порядку, передбачених законом» (ч. 2). Зазначена норма викладена в цивільному праві, а тому можна поставити під сумнів те, до якої галузі права – цивільного чи кримінального процесуального – вона належить. Закону, який би передбачав випадки і порядок компенсації потерпілому шкоди, не існує. Не виключено, що це питання буде врегульоване саме в кримінальному процесуальному законі. Для ілюстрування «тупиковості» реалізації норми права про компенсацію шкоди потерпілому достатньо того, що норма, адресована потерпілому і державі, існує, але через відсутність процесуального механізму її реалізації не може бути приведена в життя. За таких умов можливою є лише одна – перша – стадія реалізації розглядуваної норми права, зміст якої полягає в ініціюванні потерпілим перед державними органами питання про компенсацію шкоди, завданої злочинцем. Наступних за цією стадією реалізації норми бути не може.

Від «тупикової» реалізації норм права треба відрізнити реалізацію, не забезпечену ефективними процесуальними механізмами. Як приклад можна навести норму права, викладену в ч. 4 ст. 56 КПК, згідно з якою на всіх стадіях кримінального провадження потерпілий має право примиритися з підозрюваним, обвинуваченим і укласти угоду про примирення. У випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність і КПК, примирення є підставою для закриття кримінального провадження. Однак КПК не передбачає обов'язку посадових осіб, наділених владними повноваженнями, надавати потерпілому повну інформацію щодо процедури примирення у формі медіації.

Згідно з Керівними принципами № 13, для уможливлення участі потерпілих і правопорушників у медіації державам належить вжити всіх необхідних заходів із забезпечення захисту їхніх прав і цілковитої поінформованості щодо таких прав. Медіація вимагає вільної та свідомої згоди як потерпілих, так і правопорушників, і ніколи не має застосовуватися в разі існування ризику того, що медіація поставить одну зі сторін у невигідне становище. Треба належним чином враховувати не лише потенційні переваги, а й потенційні ризики медіації для обох сторін, зокрема й для потерпілого. Отже, варто докладати особливих зусиль для забезпечення чіткості, повноти та своєчасності інформації про медіацію між потерпілим і кривдником. Така інформація має містити: відомості про процес медіації як такий, про права й обов'язки учасників медіації та про її правові наслідки. У випадках, коли потерпілі опиняються в особливо вразливому становищі, їх також належить інформувати про можливість проведення медіації за відсутності безпосереднього контакту жертви із кривдником (ст. ст. 31–33 Керівних принципів № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах) [2].

Послуги відновного правосуддя застосовуються лише за умови, що це відповідає інтересам потерпілого та міркуванням безпеки, а також у разі наявності добровільної *інформованої згоди потерпілого*, яка може бути в будь-який час відкликана (п. «а» ч. 1 ст. 12 Директиви 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинців і замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЈНА) [1, с. 141].

У КПК України доцільно конкретизувати положення про інформування потерпілого щодо його права на примирення із правопорушником. Зокрема про те, що потерпілому мають бути надані відомості щодо: процесу медіації як такого; прав і обов'язків учасників медіації; її правових наслідків; можливості проведення медіації за від-

сутності безпосереднього контакту потерпілого із правопорушником; відкриття потерпілим у будь-який час згоди на проведення процедури медіації. Тут йдеться про удосконалення процесуального механізму реалізації норми кримінального процесуального права, що дозволить підвищити його ефективність в інтересах потерпілого на всіх стадіях реалізації норми.

З метою реалізації норм процесуального права учасниками кримінального провадження, які не мають владних повноважень, у КПК мають бути якомога повніше вписані обов'язки слідчого, прокурора, суду. У цьому плані показовими є процесуальні норми, котрими встановлюються обов'язки слідчого, прокурора, що спрямовані на забезпечення закріплених у ст. 42 КПК прав підозрюваного: негайно повідомити затриманому зрозумілою для нього мовою у вчиненні якого злочину він підозрюється (ч. 4 ст. 208); роз'яснити підозрюваному його права (ч. 2 ст. 20); у разі затримання роз'яснити право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення, показання або не говорити нічого щодо підозри, негайно повідомити інших осіб про затримання і місце перебування, вимагати перевірки обґрунтованості затримання й інші процесуальні права (ч. 4 ст. 208); після повідомлення про права детально роз'яснити кожне із зазначених прав (ч. 3 ст. 276); перед проведенням слідчої (розшукової) дії підозрюваному, який бере в ній участь, роз'яснюються його права (ч. 3 ст. 223); забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ч. 2 ст. 20); у відповідних випадках виносити постанову, якою доручати органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням і забезпечити його прибуття в зазначені в постанові час і місце для участі в кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 49); негайно повідомити про факт затримання особи орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 4 ст. 213); негайно повідомити відповідний орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правової допомоги про неприбуття в установленій законодавством строк захисника, призначеного органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги (ч. 4 ст. 213); зупинити допит підозрюваного одразу після відмови підозрюваного відповісти на запитання, давати показання (ч. 4 ст. 224); провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих осіб у разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно (ч. 3 ст. 210) [3, с. 146–152].

Окремим різновидом «тупикової» реалізації норм кримінального процесуального права є реалізація норми особою, яка не є адресатом наявної норми, або особою, наділеною процесуальним статусом, яка намагається «реалізувати» норму права, яка не існує. Як у разі спроби реалізації норми права не її адресатом, так і в разі реалізації норми, яка, на думку особи, існує в законі, реалізація обмежується лише стадією ініціювання відповідного питання. Бо як у першому, так і в другому випадку компетентний державний орган або його посадова особа повинні відмовити в задоволенні клопотання щодо здійснення дій чи прийняття рішень.

Висновки. Теоретичні положення щодо стадій реалізації норм кримінального права не можуть бути покладені в основу вивчення реалізації норм кримінального процесуального права, оскільки останні являють собою безперервний, перманентний процес. Відсутність механізму реалізації норми кримінального процесуального права породжує таке явище, як «тупикова реалізація», яка складається з однієї стадії – ініціювання процесу реалізації.

Перспективи подальших досліджень. Дослідження, здійснене в межах статті, звичайно ж, не охоплює всіх проблем, пов'язаних із визначенням стадій реалізації норм кримінального процесуального права. Подальші теоретичні дослідження доцільно здійснювати за такими напрямками: співвідношення стадій реалізації норм кримінального процесуального права зі стадіями реалізації норм кримінального, цивільного та цивільного процесуального права; визначення стадій реалізації норм процесуального права, здійснюваної в різних формах: використання, виконання, дотримання.

Література

1. Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ЖНА // Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів : європейські стандарти і зарубіжне законодавство / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова ; за заг. ред. О.А. Банчука. – К. : О.М. Москаленко, 2015. – С. 112–151.
2. Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах / Ухвалено Європейською комісією з ефективності правосуддя 7 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/inshi_dokumentistandarti_u_sferi_sudochinstva.html
3. Лоскутов Т.О. Щодо забезпечення прав підозрюваного / Т.О. Лоскутов // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – Кн. 1. – С. 146–152.
4. Слабоспицкая Н.Н. Реализация норм трудового права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Н.Н. Слабоспицкая. – Екатеринбург, 2013. – 32 с.

Анотація

Касапоглу С. О. Щодо стадій реалізації норм кримінального процесуального права. – Стаття.

У статті розглянуто проблемні питання визначення стадій реалізації норм кримінального процесуального права. Зроблено висновок про їхню відмінність від стадій реалізації норм кримінального права. Розглянуто поняття «тупикова реалізація» норм кримінального процесуального права.

Ключові слова: норми кримінального процесуального права, стадії, реалізація.

Аннотация

Касапоглу С. А. О стадиях реализации норм уголовного процессуального права. – Статья.

В статье рассмотрены проблемные вопросы определения стадий реализации норм уголовного процессу-

ального права. Сделан вывод об их отличии от стадий реализации норм уголовного права. Рассмотрено понятие «тупиковая реализация» норм уголовного процессуального права.

Ключевые слова: нормы уголовного процессуального права, стадии, реализация.

Summary

Kasapoglu S. O. On the realizing of the standards of criminal procedural law. – Article.

The article deals with the problem issues of determining the stages of the realization of the standards of criminal procedural law. It is concluded that they differ from the stages of realization of the standard of criminal law. The concept of “dead-end implementation” of the standards of criminal procedural law is considered.

Key words: standards of criminal procedural law, stages, realization.